

Az angol javaslattevő forma által megjelenített diskurzusaktusok a filmszövegek fordításában

Polcz Károly

1. Bevezető

Az audiovizuális fordítással foglalkozó kutatók több ízben is rámutattak arra, hogy a filmszövegek fordítása során a szöveg alsóbb szintjein – mint például a diskurzusmozzanat – vagy a diskurzusaktus fordításakor alkalmazott fordítói megoldások jelentős hatást gyakorolhatnak a célnyelvi diskurzus egészére. A filmszövegek fordítása során gyakran alkalmazott redukciós technikák eredményeképpen a célnyelvi aktus elveszítheti eredeti funkcióját, például az implicit bókból semleges kijelentés válhat (Bruti 2006). Akár csak egyetlen, szemantikai szempontból látszólag lényegtelen kezdeményező mozzanat kihagyása megváltoztathatja a szereplők közötti viszonyokat, valamint negatívan befolyásolhatja a célnyelvi szöveg koherenciáját és a diskurzus természetességét (Pérez-González 2007: 16). A forrásnyelvi udvariassági stratégiák kihagyásával, illetve megváltoztatásával változhat a szereplők jelleme és a köztük lévő viszony, így a forrásnyelvi szövegírók szándékától eltérő interperszonális dinamika jöhet létre a célnyelvben (Hatim és Mason 2000). A diskurzusaktusok fordításának vizsgálatára angol–magyar nyelvpárban tudomásom szerint egyelőre nem került sor.

Jelen tanulmány célja azoknak a fordítási megoldásoknak a feltérképezése, amelyeket a cselekvésorientált forrásnyelvi diskurzusaktusokban viszonylag gyakran szereplő *Why don't you do X?* (*Miért nem teszed meg X-et?*) felszíni struktúra fordításakor alkalmaznak a fordítók. A vizsgált struktúrát Blum-Kulka (1987) javaslattevő formának nevezi, amely többféle diskurzusaktus hordozója lehet. A nagyszámú fordítási tény alapján feltérképezett jellemző fordítói megoldások irányt mutathatnak az audiovizuális fordítás oktatásában.

Hipotézisem szerint az angol forrásnyelvi indirekt felszíni struktúrában megjelenő diskurzusaktusokat a magyar fordítók túlnyomó arányban imperatívussal helyettesítik. Továbbá azt feltételezem, hogy a fordítók a direktebb magyar szerkezeteket a pozitív és negatív udvariasság (Brown és Levinson 1987) olyan nyelvi eszközeivel enyhítik, amelyek nem szerepeltek a forrásnyelvi szövegben. Így próbálják visszaállítani a direktebb felszíni szerkezet által megváltoztatott interperszonális dinamikát. Hipotézisemet Szili (2004: 110–111) vizsgálatára alapozom, mely szerint a magyarok kérésstratégiáira az egyik legjellemzőbb a származtatott mód (sima imperatívusz, *légy/legyen szíves* + imperatívusz, *légy/legyen szíves* + infinitív), míg a javaslattevő forma ritkán, és akkor is más felszíni struktúrában fejeződik ki. Ennek alapján logikusnak látszik az a feltételezés, hogy a fordítók a forrásnyelvben megjelenő, nemcsak kérés, de

egyéb cselekvésorientált diskurzusfunkció megvalósítására irányuló javaslattevő formát a magyar nyelvre jellemző pragmatikai viszonyokhoz igazítják.

Tanulmányomban népszerű tévésorozatokból véletlenszerűen kiválasztott 104 diskurzusaktust vizsgálok, amelyek a *Why don't you do X?* felszíni szerkezetben jelennek meg. Tsui (1994) diskurzusaktus-taxonómiájának segítségével meghatározom a vizsgált felszíni szerkezet által hordozott diskurzusaktus-típusokat, majd arra teszek kísérletet, hogy megválaszoljam a következő két kutatási kérdést. (1) Milyen domináns indirekt-direkt (pl. javaslattevő forma → imperatívusz) elmozdulás figyelhető meg a vizsgált diskurzusaktusok fordításánál a Blum-Kulka (1987) által felállított direktségi/indirektségi skála alapján? (2) Milyen udvariassági enyhítő elemek betoldását végzik el a fordítók a dominánsan megjelenő direktségi szint minimalizálása érdekében Brown és Levinson (1987) modellje alapján?

A dolgozatban elsőként felvázolom Tsui (1994) diskurzusaktus-taxonómiájának vizsgálatom szempontjából releváns vonatkozásait, majd röviden bemutatom a direktség és a nyelvi udvariasság pragmatikai aspektusait, Brown és Levinson (1987) udvariassági modelljét, valamint a Blum-Kulka (1987) által felállított direktségi skálát. A továbbiakban ismertetem az elemzés módszertanát, amelyet mintaelemzésekkel illusztrálok, kitérek a direktségi szintek meghatározásra, bemutatom az adatokat és a feldolgozásuk módját. Dolgozatomat az eredmények értékelésével, valamint annak elméleti és gyakorlati implikációival zárom.

2. Elméleti háttér

2.1 Diskurzusaktus-taxonómia

Tsui (1994) a diskurzusaktusok taxonómiáját javasolja a szóbeli interakcióban megjelenő különböző megnyilatkozások diskurzusban betöltött funkciójának azonosítására. Tsui (1994) a szöveget diskurzusaktusokra bontja és az egyes aktusokat a beszélő által elvárt válasz szerint kategorizálja. A taxonómia szerint a *Why don't you do X?* szerkezet által megjelenített aktusok a kezdeményező mozzanatok (initiating move) osztályába tartoznak, azon belül elicitációt (elicitation), rekvizitumot (requestive) és direktívumot (directive) fejeznek ki.

Az elicitációt Tsui olyan diskurzusaktusként definiálja, „amelynek diskurzusfunkciója az, hogy a hallgatóból kötelező verbális reakciót, vagy annak nem verbális megfelelőjét váltsa ki” (Tsui 1994: 65, ford. Polcz). A szerző az elicitáció öt alosztályát különbözteti meg. Ezek bemutatására itt nem térek ki, ugyanis vizsgálatom céljaira olyan módosításokat végeztem a taxonómiában, amelyek következtében lehetővé vált a vizsgált szerkezet által megjelenített diskurzusaktusokat a rekvizitumok, illetve a direktívumok osztályába sorolni.

A rekvizitumok és a direktívumok olyan megnyilatkozások, amelyek kötelező nem verbális cselekvés végrehajtását várják a hallgatótól (Tsui 1994: 90, 116). E két aktus között az elvárt válasz alapján tehetünk különbséget. A rekvizitumok döntési lehetőséget adnak a hallgatónak, hogy engedelmességen, vagy az engedelmisséget megtagadja, míg a direktívumok csak az engedelmes-

séget feltételezik (Tsui 1994: 90). A rekvizitumok további alkategóriákba sorolhatók aszerint, hogy a beszélő vagy a hallgató végzi-e a cselekvést, illetve hogy a cselekvés a beszélő vagy a hallgató hasznát szolgálja-e. Ezen ismérvek alapján a rekvizitumok öt csoportját különbözteti meg. Az ajánlat (offer) esetében a beszélő cselekszik, amiből a hallgatónak származik haszna. Az engedélykérésnél (request for permission) a beszélő cselekszik, és ebből a beszélőnek származik haszna. A meghívás (invitation) jellemzője, hogy a hallgató cselekszik, és ebből a hallgatónak származik haszna. A cselekvéskérést (request for action) Tsui úgy definiálja, hogy a hallgató cselekszik, és ebből a beszélőnek származik haszna, míg a javaslat (proposal) diskurzusfunkciója úgy határozható meg, hogy a beszélő és a hallgató közös cselekvéséből közös haszon származik (Tsui 1994: 91).

A direktívumokat Tsui (1994: 119) utasítókra (mandatives) és tanácsolóokra (advisives) bontja. A tanácsolók csoportjába két diskurzusaktust sorol, mégpedig a figyelmeztetést (warning) és a tanácsot (advice). Mindkét esetben a cselekvés a hallgató hasznát szolgálja, azzal a különbséggel, hogy a figyelmeztetés esetében a beszélő implicit vagy explicit módon a nemkívánatos következményre hívja föl a figyelmet, amennyiben a hallgató nem engedelmeskedik, a tanács esetében pedig a cselekvés pozitív következményét hangsúlyozza szintén explicit vagy implicit módon (Tsui 1994: 121–126).

Az utasítók között szintén két diskurzusaktust említ, mégpedig az utasítást (instruction), valamint a fenyegetést (threat). Mindkét esetben az aktus a beszélő hasznát szolgálja azzal a különbséggel, hogy az utasítás diskurzusaktusa a beszélő hatalmát feltételezi, így a negatív következmény nem kerül említésre, míg a fenyegetés esetén a beszélő hatalma nem egyértelmű, így szükséges, hogy a beszélő felhívja a hallgató figyelmét a lehetséges negatív következményre, amennyiben az megtagadja a cselekvés elvégzését (Tsui 1994: 127–133).

2.2. Udvariasság és direktség

Több kutató (pl. Searle 1979, Ervin-Tripp 1997, Wierzbicka 2003) is rámutatott arra, hogy a direktívumok létrehozásakor az angolszász kulturális tradíció az imperatívusz helyett a különböző kérdő szintaktikai vagy egyéb indirekt szerkezeteket részesíti előnyben. Ennek az okát Wierzbicka (2003: 30) abban látja, hogy az angolszász kultúra elutasítja azt a beszédmódot, amikor a beszélő direkt módon, például a felszólító mód használatával kívánja akarátát a hallgatóra erőltetni.

Brown és Levinson (1987) elmélete szerint az indirekt beszédaktusok különféle udvariassági stratégiákhoz köthetők. Számos beszédaktus (jelen vizsgálatban diskurzusaktus) arcfenyegető jellegű, pontosabban a hallgató negatív arcát fenyegeti azáltal, hogy cselekvési szabadságát korlátozza. Ilyen aktus például az utasítás, a kérés és a tanács is. Elméletük szerint a racionális beszélő mindent megtesz annak érdekében, hogy az arc fenyegetettségét, vagyis a hallgatóra háruló nyomás súlyát minimalizálja (Brown és Levinson 1987: 68). Az interakcióban a beszélőnek érzékeltenie kell, hogy nem áll szándékában a hallgató arcát fenyegetni, illetve csak minimálisan kívánja őt korlátozni szabad-

ságában. E cél eléréséhez két stratégia közül választhat, de kombinálhatja is őket. A pozitív udvariassági stratégiák segítségével a hallgatóval való közösséget és együttműködést helyezi előtérbe, míg a negatív udvariassági stratégiák alkalmazásával azt sugallja, hogy nem, vagy csak kismértékben kívánja korlátozni a hallgató szabadságát (Brown és Levinson 1987: 70).

Brown és Levinson (1987) szerint a *Why don't you do X?* felszíni szerkezet a pozitív udvariasság egyik eszköze. A beszélő így ellenőrzi, hogy a hallgató hajlandó-e kooperálni vele. Általában indirekt javaslatot (suggestion) valósít meg (Brown és Levinson 1987: 128). A szerkezet egyúttal megkönnyíti a hallgató dolgát abban, hogy az aktust könnyedén visszautasítsa. Indirekt jellegéből fakadóan a hallgatónak lehetőséget biztosít a diskurzusaktus retrospektív klasszifikációjára (Tsui 1994: 49), vagyis arra, hogy a megnyilatkozást ne cselekvésként, hanem egyszerű kérdésként értelmezze, és ennek megfelelően a *Miért nem teszed X-et?* kérdésre válaszolva könnyedén elutasító választ adhasson anélkül, hogy a beszélővel való kapcsolata sérülne.

Searle (1979: 48) megállapítása szerint főképp az udvariasság motiválja a beszélőt arra, hogy indirekt szerkezeteket használjon. A Brown és Levinson szerzőpáros (1987) is arra a következtetésre jut, hogy az indirekt szerkezetek udvariasabbak, mint a direkt szerkezetek, így a megnyilatkozásokban megjelenő direktség/indirektség jelenségét a negatív és pozitív udvariasság kategóriáin belül elemzik.

Blum-Kulka (1987: 137) egyik vizsgálatában megállapította, hogy a direktség és az udvariasság közötti összefüggés jóval bonyolultabb ennél, ugyanis nem mindig a kevésbé direkt szerkezet az udvariasabb. A válaszadók szerint a *Why don't you do X?* szerkezettel kifejezett javaslattevő forma a direktség és az udvariasság dimenziójában más-más helyet foglal el. Tehát egyáltalán nem bizonyított tény, hogy az udvariasság motiválja az indirektséget, ezért jelen vizsgálatban a megnyilatkozás direktségi szintjét tekintjük központi kategóriának, és ehhez kapcsolódóan elemezzük a szándékolt udvariassági stratégiákat.

2.3 A direktségi szintek meghatározása

A direktségi szintek meghatározásához a Blum-Kulka (1987) által felállított direktségi skála biztosítja az elméleti háttérrel. A kutató egyik vizsgálatának részeként 24 angol anyanyelvű válaszadót arra kért, hogy kilenc kérdésstratégia direktségi szintjét értékelje. A stratégiatípusok jelölésére a Szili (2004: 108) által javasolt fordításokat használom, a stratégiákat a válaszadók által meghatározott direktségi sorrendben említem a legdirektebb stratégiával kezdve. A direktségi szinteket D1-D9 jelzésekkel látom el. Blum-Kulka (1987) a következő direktségi szinteket határozta meg: származtatott mód/imperatívusz (D1), kötelezettség kifejezése (D2), explicit performatívum (D3), akaratnyilvánítás (D4), beágyazott performatívum (D5), előkészítő stratégia (D6), javaslattevő forma (D7), erős célzás (D8), gyenge célzás (D9). A vizsgálat eredményei azt bizonyították, hogy a válaszadók az imperatívuszt tartják a legdirektebb formának, míg az általam vizsgált javaslattevő forma csak hetedik a sorban, tehát meglehetősen indirekt stratégiának számít.

Mivel magyar nyelvre vonatkozó adatok jelenleg nem állnak rendelkezésre, így csupán az vizsgálható, hogy a szintaktikai struktúrák tekintetében a Blum-Kulka (1987) által felállított direktségi skála alapján milyen indirekt–direkt elmozdulások tapasztalhatók a célnyelvi szövegekben a forrásnyelvi szövegekhez képest.

3. Módszer

3.1 Adatok

Az adatokat a következő nyolc tévésorozat szövegét tartalmazó egynyelvű korpuszból nyertem: *Alias (Alias)* [AL], *Crime Scene Investigation: CSI (A helyszínelők)* [CSI], *Desperate Housewives (Született feleségek)* [DH], *Friends (Főbarátok)* [F], *Gilmore Girls (Szívek szállodája)* [GG], *Lost (Eltűntek)* [L], *Orange County (Narancsvidék)* [OC], *Smallville (Smallville)* [SL]. Ez a szövegmennyiség 201 résznek felel meg, ami hozzávetőleg 127 játékórát jelent. A sorozatokra jellemző a fokozottan intenzív verbális interakció, ezért számíthattam arra, hogy megfelelő mennyiségű adattal szolgálnak az elemzés elvégzéséhez. A filmszövegek kiválasztásánál a legfontosabb kritérium a kutathatóság volt. A kutatás elvégzéséhez elengedhetetlen, hogy legalább az angol nyelvű szöveg digitális formában álljon rendelkezésre. Ezt a kritériumot a fenti sorozatok szövegei kielégítik.

A korpuszban a WordSmith Tools számítógépes alkalmazás összesen 134 diskurzusaktust talált, amelyek a *Why don't you do X?* felszíni szerkezetben jelennek meg. Ezek között nem szerepelnek azok, amelyek nem a vizsgált javaslattevő forma funkcióját töltik be, hanem egyszerű kérdésként funkcionálnak.

A sorozatok magyar szövegét más-más fordító készítette. A mintavételnél problémát jelentett, hogy a különböző sorozatok eltérő számban tartalmazzák a vizsgált felszíni struktúrát. Annak érdekében, hogy az egyes fordítóktól egyforma mennyiségű adat szerepeljen a mintában, mindegyik sorozatból az első 13, így összesen 104 diskurzusaktus fordítását vizsgálok.

3.2 Az elemzés menete

Tsui (1994) diskurzusaktus-taxonómiájának segítségével meghatároztam, hogy a *Why don't you do X?* felszíni szerkezet milyen típusú diskurzusaktusokat valószínűsít meg a mintában. A megbízhatóságot úgy biztosítottam, hogy az elemzésben egy másik elemző is közreműködött. A diskurzusaktusok azonosítása 88,46%-ban egyezett. Ezek után az eltérően azonosított diskurzusaktusokat ismét elemeztük. A kategorizálást illető végső döntéseket egyetértés alapján hoztuk meg.

Az elemzést az 1–6 példákkal illusztrálok, amelyekhez konstruált fordítást mellékelek. A szögletes zárójelben a betűk a sorozat kódját jelölik (ld. 3.1), az első szám az évadot, a második két szám az epizódot, míg az utolsó négy szám percben és másodpercben mutatja, hogy a szöveg pontosan hol hangzott el az adott részben. Az elemzett diskurzusaktust vastag kiemeléssel jelölöm.

1. példa

[DH107: 04.30]

A:	So, uh, Emma and Lorry... Why don't you come to the kitchen and help me with the snacks?	(Szóval, Emma és Lori... Miért nem jöttök ki a konyhába és segítetek a harapnivaló elkészítésében?)
B:	Sure.	(Rendben.)

2. példa

[DH110: 21.52]

A:	Why don't you, uh, come by tomorrow?	(Miért nem jössz át holnap?)
B:	Sooner is better than later.	(Jobb később, mint soha.)

3. példa

[CSI104: 30.51]

A:	Why don't you let me do that?	(Miért nem engedi, hogy megtegyem?)
B:	(Nem verbális reakció)	

4. példa

[AL106: 32.19]

A:	Why don't you get me a report by the end of the day?	(Miért nem készíti el a jelentést a nap végére?)
B:	(Nem verbális reakció)	

5. példa
[DH109: 05.50]

A:	Well, Mrs Huber never showed up. Why don't you wear this one?	<i>(Hát, Mrs Huber nem jött el. Miért nem veszed fel az övét?)</i>
B:	This is an old lady dress.	<i>(Ez öregasszonyos ruha.)</i>

Az 1–3 példák esetében a hallgató választhat, hogy a kért cselekvést elvégzi vagy sem, ezért ezeket az aktusokat a rekvizitumok osztályába sorolom (Tsui 1994: 90). Az első példában egy összejövétel alkalmával a háziasszony arra kéri a barátját, hogy segítsenek a konyhában. A példából megállapítható, hogy a hallgató cselekszik, és ebből a beszélőnek származik haszna, tehát az aktus a cselekvéskérés alosztályába sorolható (Tsui 1994: 98). A 2. példában „B” szereplő arra kéri „A” szereplőt, hadd használhassa „A” garázsát, aki másnapra meghívja magához „B”-t, hogy ezt megbeszéljék. Így a hallgató cselekszik, amiből a hallgatónak származik haszna, ezért az aktust meghívásként osztályozom (Tsui 1994: 98). A 3. példában a hotel londonere felajánlja a vendégnek, hogy kinyitja a szobaajtót. A megnyilatkozást ajánlatnak tekintem, ugyanis a beszélő cselekszik, amiből a hallgatónak származik haszna (Tsui 1994: 98). A 4. és 5. példa esetében az elvárt reakció az engedelmesség, tehát ezeket a megnyilatkozásokat a direktívumok osztályába sorolom (Tsui 1994: 90). A 4. példában a főnök arra utasítja a beosztottat, hogy készítse el a jelentést. Az aktus végrehajtása során a hallgató cselekszik, ami a beszélő érdekét szolgálja. A beszélőnek pozíciójából fakadóan jogában áll utasítani a hallgatót, hogy a cselekvést elvégezze, ezért az aktust utasításként kategorizálom (Tsui 1994: 129). Az 5. példában „A” szereplő nem tudja eldönteni, milyen ruhát vegyen fel a divatbemutatóra, mire „B” tanácsot ad neki a választásban. A megnyilatkozás a tanács funkcióját tölti be, mivel a beszélő cselekvése implicit pozitív következménnyel jár (Tsui 1994: 122).

Összességében megállapítható, hogy a vizsgált felszíni struktúra a következő diskurzusaktusokat hordozza: kérés, meghívás, ajánlat, utasítás és tanács.

Tsui diskurzusaktus-taxonómiájának alkalmazásakor olyan probléma merült fel, amelynek következtében kénytelen voltam a taxonómiát módosítani. Tsui a rekvizitumokat és direktívumokat úgy definiálja, hogy a beszélő a hallgatótól mindenképpen kötelező nem verbális cselekvést vár (Tsui 1994: 90). Amennyiben a verbális reakció a hallgató számára kötelező, úgy az adott diskurzusaktus az elicitáció kategóriájába sorolandó (Tsui 1994: 65). Ez a megközelítés azonban nehézkessé teszi azon diskurzusaktusok besorolását, amelyek verbális cselekvésre kérik a hallgatót. Ennek illusztrálására vizsgáljuk meg a 6. példát.

6. példa
[AL110: 36.56]

A:	Why don't you tell me what you know?	(<i>Miért nem mondja el, amit tud?</i>)
B:	I don't know anything.	(<i>Nem tudok semmit.</i>)

A példában az újságíró információhoz szeretne jutni, ezért arra kéri az informátort, hogy mondja el, amit tud. Tsui rendszere alapján a fenti megnyilatkozás elicitációnak tekinthető, ugyanis kötelező verbális reakciót vár el (Tsui 1994: 65). Véleményem szerint a megnyilatkozás diskurzusban betöltött funkciója kettős: először is utasítja a hallgatót a cselekvés elvégzésére, amely jelen esetben verbális formát ölt, továbbá információt kér. Amennyiben ezt Tsui (1994) rendszere alapján elicitációnak kategorizálom, akkor az elvárt válaszok között számba jöhetne az is, hogy a beszélő nem az utasításra reagál, hanem egyszerűen a *why* (*miért*) kérdésre válaszolva elmagyarázza, hogy miért nem mondja el, amit tud. Ezért véleményem szerint Tsui (1994) rendszere nem tud különbséget tenni az információkérés (pl. *What happened? – Mi történt?*) és a verbális performanciát elváró utasítás vagy kérés között (ld. 6. példa). Ez a különbség pedig jelen vizsgálatomban kulcsfontosságú szerepet játszik.

A problémát úgy kívánom megoldani, hogy a nem verbális cselekvés kritériumának kizárásával módosítom a rekvizitumokra és a direktívumokra vonatkozó definíciót. Ennek megfelelően ezeket a diskurzusaktusokat olyan megnyilatkozásoknak tekintem, amelyek engedelmességre készítetik a hallgatót. Az elvárt válasz szempontjából a rekvizitumok esetében a beszélőnek van választási lehetősége, hogy a kért cselekvést végrehajtja-e vagy sem, míg a direktívumok esetében nincs.

Tsui (1994) rendszerének módosítása után a következőképpen jártam el. A vizsgált felszíni szerkezetet diskurzusaktus-típusok szerint csoportosítottam, majd a magyar szinkron alapján megvizsgáltam, hogy az adott diskurzusaktus-típust a fordítók milyen magyar felszíni struktúrákkal helyettesítették. Az elemzésben nem szerepelnek azok a megnyilatkozások, ahol a forrásnyelvi és célnyelvi közlés között nem található referenciális ekvivalencia, tekintettel arra, hogy ebben az esetben a célnyelvi megnyilatkozás nem nevezhető a forrásnyelvi szöveg fordításának (Klaudy 1999: 99).

A továbbiakban Blum-Kulka (1987) direktségi skálája segítségével elemeztem, hogy a magyar szerkezetekben milyen domináns elmozdulás tapasztalható az indirekt angol szerkezethez képest, valamint hogy Brown és Levinson (1987) modellje alapján a fordító milyen negatív vagy pozitív udvariassági stratégiára jellemző nyelvi elemeket told be a célnyelvi szövegbe a domináns direktségi szint minimalizálása érdekében.

4. Eredmények

A 1. számú táblázat a *Why don't you do X?* szerkezet által hordozott diskurzusaktusok fordítására jellemző felszíni szerkezetek százalékos arányát mutatja be.

1. táblázat
Szintaktikai szerkezetek a diskurzusaktusok tükrében

	1	2	3	4	5	6	7	
1	Diskurzusaktus-típus Szintaktikai szerkezet	Tanács	Kérés	Utasítás	Meghívás	Ajánlat	Össz.	
2	Imperatívusz	Tegyé/tedd meg X-et!	41,67% 15	68,00% 17	78,26% 18	56,25% 9	56,73% 59	
		Tegyük meg X-et!		4,00% 1				0,96% 1
		Ne tegye/tedd meg X-et, én megteszem!					25,00% 1	0,96% 1
3	Kérdés	Miért nem teszi/teszed meg X-et?	38,89% 14	12,00% 3	8,69% 2	12,50% 2		20,19% 21
		Megteszi/megteszed X-et?			4,35% 1			0,96% 1
		Megtehetem X-et?					25,00% 1	0,96% 1
		Mi lenne, ha megtenné/megtennéd X-et?	5,55% 2	4,00% 1		6,25% 1		3,85% 4
		Mi lenne, ha megtenném X-et?					50,00% 2	1,92% 2
		Lenne/lennél olyan jó és megtennéd X-et?		4,00% 1				0,96% 1
		Megtenné/megtennéd X-et?		4,00% 1	4,35% 1			1,92% 2
		Nem teszi/teszed meg X-et?		4,00% 1			6,25% 1	1,92% 2
		Nincs kedve/kedved megtenni X-et?					6,25% 1	0,96% 1

4	Kijelentés	Megtehetné/ megtehetnéd X-et.	5,55% 2			12,50% 2		3,85% 4
		Megteheti/ megteheted X-et.	2,78% 1					0,96% 1
		Jobb lesz, ha most megteszi/ megteszed X-et.	2,78% 1					0,96% 1
		Jobb lenne, ha megtenné/ megtennéd X-et.	2,78% 1					0,96% 1
		X-et még nem tetted/tette meg.			4,35% 1			0,96% 1
5	Összesítés diskurzusaktus- típusok szerint		36	25	23	16	4	104

A táblázat 1. oszlopa a fordítók által alkalmazott felszíni szerkezeteket szemlélteti, az 1. sora pedig az azonosított diskurzusaktus-típusokat. A mezőkben szereplő százalékos értékeket függőlegesen vizsgálva (2–6 oszlopok) megtudhatjuk, hogy egy bizonyos diskurzusaktus-típus fordításakor a célnyelvi szövegben milyen arányban jelennek meg a különböző felszíni szerkezetek. A mezőkben látható második számadat a forrásnyelvi szövegben talált diskurzusaktus-típusok számára utal. Ha ezeket a számokat függőlegesen összeadjuk, akkor megkapjuk, hogy a forrásnyelvi szövegekben egy bizonyos diskurzusaktus-típusból összesen hány szerepel. Ezeket az adatokat a táblázat 5. sorában látjuk. Ha a mezőkben szereplő diskurzusaktus-típusok számát vízszintesen adjuk össze, úgy arról nyerünk információt, hogy az 1. oszlopban azonosított felszíni szerkezetek a teljes célnyelvi mintában, mind az öt diskurzusaktus-típus tekintetében összesen hányszor fordulnak elő, illetve milyen százalékos arányt képviselnek. Ezeket az értékeket a táblázat 7. oszlopa szemlélteti.

A táblázat adatait vízszintesen olvasva megállapítható, hogy az összes diskurzusaktus-típus tekintetében a domináns fordítói stratégia 56,73%-ban a felszólító mód *Tegyel/tedd meg X-et!* felszíni szerkezete. Ez azt jelenti, hogy Blum-Kulka (1987) direktségi skáláján (ld. 2.3) a D7 szinten található indirekt javaslattevő formát a fordítók a legdirektebb, D1 szintű célnyelvi egyes szám második személyű imperatívuszos szerkezettel helyettesítik. A második leggyakoribb megoldás 20,19%-ban az angol javaslattevő forma tükörfordítása, amely a *Miért nem teszi/teszed meg X-et?* szerkezetben realizálódik. Ebben az esetben a direktségi szint nem változik. A többi lehetőség elenyésző arányban (0,96%–3,85%) jelenik meg a célnyelvi felszínen.

A táblázat adatait függőlegesen értelmezve a következő megállapításokat tehetjük. A forrásnyelvi szövegekben a leggyakoribb diskurzusaktus-típus a tanács, amely összesen 36 esetben fordul elő. A két domináns fordítói stratégia között 41,67%-ban szerepel az egyes szám második személyű imperatívusz (*Tegyel/tedd meg X-et!*), valamint 38,89%-ban a tükörfordításként megjelenő kérdés

(*Miért nem teszed meg X-et?*). A többi lehetőség (2,87%–5,55%) nem szerepel számottevő arányban.

A második leggyakrabban megjelenő diskurzusaktus a kérés, amelyre az elemzett szövegekben 25 példát találtam. A kérés fordítására is jellemző az egyes szám második személyű imperatívusz, amely 68%-ban jelenik meg. A többi lehetőség (4%–12%) aránya viszonylag alacsony.

A vizsgált mintában 23 utasítást találtam. Itt is elmondható, hogy a fordítók túlnyomó arányban, 78,26%-ban az egyes szám második személyű imperatívuszt preferálják, míg a többi lehetőség csupán 4,35–8,69%-ban van jelen.

A forrásnyelvi diskurzusban 16 olyan megnyilatkozás szerepel, amelyeket meghívásként azonosítottam. A célnyelvi megfeleltetések tekintetében itt is az egyes szám második személyű imperatívusz került az első helyre 56,25%-kal. A további lehetőségek aránya 6,25%–12,5%.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a kérés, az utasítás és a meghívás diskurzusaktusának tekintetében az enyhítő elemek nélküli szintaktikai szerkezetet vizsgálva a fordítók a forrásnyelv D7-es direktségi szintjéről jellemzően a célnyelv D1 legdirektebb szintjére térnek át (ld. 2.3). Természetesen a felszólító módon belül lehetőség van a direktség enyhítésére, amelyre a későbbiekben térek ki. A tanács esetében a két domináns stratégia körülbelül fele-fele arányban szerepel, tehát a forrásnyelvi D7 direktségi szint vagy D1-re változik vagy D7 marad. Az ajánlat esetében olyan kevés példa áll rendelkezésre, hogy következtetést levonni nem célszerű.

A 2. számú táblázat a pozitív és a negatív udvariassági stratégiákra jellemző enyhítő elemek betoldásának gyakoriságát mutatja be célnyelvi szövegekben, azokban az esetekben, amikor a fordítók az imperatívusz használata mellett döntöttek.

2. táblázat

*A minimalizálás gyakorisága a célnyelvi szövegekben
az Esz/2,3 imperatívusz használatakor*

Udvariassági aktus	(További) minimalizálás nélkül	Minimalizálással	
		Pozitív udvariassági elem betoldása	Negatív udvariasság elem betoldása
Tanács	14	-	-
Kérés	10	7	1
Utasítás	10	6	2
Meghívás	9	-	-
Ajánlat	1	-	-
Összesen	44	13	3

A további minimalizálás nélkül elnevezésű oszlop azokat az eseteket számszerűsíti, mikor a forrásnyelvi szöveggel összehasonlítva a célnyelvi szöveg nem tartalmaz további minimalizáló elemeket. A *minimalizálással* elnevezésű oszlopban összesítettem azokat az eseteket, amikor a fordító a forrásnyelvi szövegbe olyan pozitív vagy negatív udvariassági nyelvi elemet illeszt, amely nem található a forrásnyelvi szövegben, így csökkentve az aktus arcfenyegető jellegét.

A táblázatból megállapítható, hogy a fordítók általában nem törekednek arra, hogy az imperatívusz arcfenyegető jellegét minimalizálják. Az összesen 60 egyes szám második és harmadik személyű felszólító módból csak 16 esetben került sor a forrásnyelvi szövegben nem szereplő minimalizáló elem betoldására.

A továbbiakban példákkal illusztrálom, hogy a minta alapján milyen megoldásokkal éltek a fordítók, mikor mégis az arcfenyegető aktus direktségének enyhítése mellett döntöttek. A betoldott elemeket vastag szedéssel emeltem ki.

A tanács, a meghívás és az ajánlat aktusa a hallgató hasznát szolgálja, tehát ezekben az esetekben kevésbé van szükség az arcfenyegetés csökkentésére. Az ajánlat aktusából kevés adattal rendelkezem ahhoz, hogy következtetést vonjak le. A meghívás esetében nem találtam példát a minimalizálására. A tanács aktusának fordításakor is csupán egyszer éltek a fordítók ezzel a lehetőséggel.

A 7. számú példában az egyik kolléga azt tanácsolja a másíknak, hogy a fárasztó nap után menjen haza pihenni. A fordító a hallgató nevét toldja be a célnyelvi szövegbe. Ezt közelítő stratégiának ítélem, mivel közelebb hozza a hallgatót és a beszélőt (Brown and Levinson 1987: 107).

7. példa

TANÁCS [CSI103: 33.39]

A:	Hey... why don't you run home? I'll handle this.	A:	Car , menj csak haza, majd én elintézem.
B:	Is this more of your leaf?	B:	Nem ismerek rád, Borick.

Az utasítás és a kérdés esetében már több minimalizáló elem került a forrásnyelvi szövegekbe. Ezt azzal magyarázom, hogy mindkét aktus arcfenyegető jellegű, mert a hallgató szabadságát korlátozza, mégpedig azért, mert a hallgatótól elvárt cselekvés a beszélő érdekét szolgálja.

A pozitív udvariasság eszközei közül a következő nyelvi elemeket azonosítottam: *akkor*, *inkább*, *addig*, *szépen*, illetve a hallgató nevének említése.

A 8. számú példában az egyik helyszínelő rendőr egy bizonyos cselekvés elvégzésére utasítja a kollégáját. A betoldott *akkor* szó a beszélő és a hallgató közötti együttműködésre utal, azt a látszatot keltve, hogy jelen esetben az utasítás valamilyen előzetes megállapodáson alapul (Brown és Levinson 1987: 115). Véleményem szerint a kollokvális *szépen* szó is a kooperációt hangsúlyozza, de ebben az esetben ezt nem tekintem kiegészítő elemnek, tekintettel arra, hogy hasonló stratégia szerepel a kiegészítő aktusban (...see how good you are).

8. példa

UTASÍTÁS [CSI101: 10.29]

A:	Why don't you print that tread and see how good you are?	A:	Akkor vedd le szépen azt a cipőnyomot!
B:	(Nem verbális reakció)	B:	

A 9. számú példában a tanár informálisabb viszonyt kíván kialakítani az egyik diákjával, így azt szeretné, ha a tanuló iskolán kívül a keresztnévén szólítaná. Megítélésem szerint a fordító az *inkább* szó betoldásával azt sugallja, hogy a hallgató egy korábbi, a beszélő számára kedvezőtlen szituációt kedvezőbb szituációra válthat, ha a kérésnek eleget tesz. Ezzel a közelítő, tehát pozitív udvariassági stratégiával enyhíthető az imperatívusz direktsége.

9. példa

KÉRÉS [GG111: 14.01]

A:	Why don't you call me Max? Just out of school.	A:	Szólíts inkább Maxnek! Csak iskolán kívül.
B:	I don't think I can do that.	B:	Kétlem, hogy menne.

A 10. számú példában a vendégek érkezésekor a háziasszony arra utasítja a férjét, hogy töltsse ki a bort. A magyar szövegben az *addig* szót találjuk mint enyhítő elemet. Véleményem szerint ez a beszélő és a hallgató közötti kooperációt vagy munkamegosztás hangsúlyozza: *én végzem X cselekvést, te addig végezd Y cselekvést.*

10. példa

UTASÍTÁS [DH119: 21.13]

A:	I'll get the door. Honey, why don't you pour the wine?	A:	Ajtót nyitok, te addig töltsd ki a bort, szívem!
B:	(Nem verbális reakció)	B:	

A kérés és az utasítás esetében a negatív udvariasság eszközei közül a következőket azonosítottam: kérdő funkció beillesztése, *légy szíves/kérem.*

A 11. számú példában a hosszas távollét után visszatérő szereplő arra kéri kollégáját, hogy avassa őt be a vállalatnál folyó ügyekbe. A fordító a felszólító mód után kérdő funkciót illeszt a megnyilatkozásba. Ez lehetőséget biztosít a hallgatónak, hogy a kérést könnyebben visszautasítsa. Brown és Levinson

(1987: 144) modellje alapján ezt negatív udvariassági stratégiaként értelmezem, ugyanis a beszélő nem feltételezi, hogy a hallgató engedelmessé fog.

11. példa

KÉRÉS [F911: 13.15]

A:	Well I should be involved in that, so why don't you get me up to speed?	A:	Abban nekem is részt kell vennem. Avasson be, jó?
B:	That's gonna take weeks.	B:	Az hetekig is eltartana.

A 12. számú példában a rendőrtiszt arra szólítja fel az egyik civil szereplőt, hogy kövesse őt. A fordító szükségesnek ítélte az imperatívusz direktségének csökkentését a *kérem* szó betoldásával, amely Brown és Levinson (1987: 101) szerint a negatív udvariasság egyik eszköze.

12. példa

UTASÍTÁS [SCI104: 34.15]

A:	Mr. Barger, why don't you come, um, over here with me? Just walk over.	A:	Mr Barger, kérem , jöjjön velem!
B:	(Nem verbális reakció)	B:	

A tanács, a kérés és az utasítás diskurzusaktusa tekintetében több adattal rendelkezem, így érdemes megvizsgálni, hogy melyek azok a szintaktikai szerkezetek, amelyek viszonylag ritkán fordulnak elő, mert a fordítók pragmatikai érzéke más formát preferál. Ebből arra következtethetünk, hogy a ritkán előforduló forma esetleg nem felel meg a magyar nyelvre jellemző pragmatikai viszonyoknak. A 13. számú példában a kórházigazgató arra utasítja ápolónőt, hogy hagyja el a helyiséget. Intuitív módon úgy gondolom, hogy a *Miért nem teszed meg X-et?* forma a magyar nyelvben nem megfelelő az utasítás aktusának kifejezésére. Fennáll annak a veszélye, hogy az aktus elveszti illokúciós erejét, tehát az utasításból egyszerű kérdés válhat. Így megváltozhat a jelenet dinamikája és a szöveg koherenciája. Ennek bizonyítására több adatra és további kutatásokra van szükség.

13. példa

UTASÍTÁS [DH117: 35.50]

A:	Nurse Heissel, why don't you step out?	A:	Heissel nővér, miért nem vonul vissza?
B:	(Nem verbális reakció)	B:	

5. Összegzés

Vizsgálatomban áttekintettem, hogy a *Why don't you do X?* felszíni szerkezet fordításakor a filmszövegfordítók milyen jellemző megoldásokat alkalmaznak. Az első kutatási kérdésre válaszolva megállapítható, hogy a vizsgált minta alapján domináns tendenciának bizonyul az indirekt angol szerkezet imperatívuszsal történő helyettesítése. A fordítói döntéseket az egyes diskurzusaktus-típusok dimenziójában vizsgálva azt tapasztaltam, hogy az indirekt-direkt (javaslattevő forma → imperatívusz) elmozdulás különösen markánsan jelentkezik a kérés, az utasítás és a meghívás aktusának fordításakor, bár az utóbbira nézve kevés adattal rendelkezem. A tanács esetében az imperatívusz mellett közel hasonló arányban szerepel a tükörfordítás is. A második kutatási kérdésre válaszolva megállapítható, hogy a célnyelvi szövegben dominánsan megjelenő imperatívusz direktségének minimalizálására a fordítók általában nem toldanak be olyan enyhítő elemeket, amelyeket a forrásnyelvi szöveg nem tartalmazott. Azonban a jelenséget diskurzusaktus-típusonként vizsgálva azt látjuk, hogy a fordítók a kérés és az utasítás arcfenyegető aktusának hozzávetőleg felénél élnek a pozitív és negatív udvariasság nyelvi eszközeivel annak érdekében, hogy helyreállítsák a diskurzus interperszonális dinamikáját, amelyet az imperatívusz direktsége feltehetően megváltoztatott. A tanács és a meghívás esetében enyhítő elemek betoldására alig kerül sor, vélhetően azért, mert ezek az aktusok a hallgató hasznát szolgálják, így kevésbé arcfenyegetőek. Az ajánlat aktusáról a kevés adat birtokában nem lehetséges következtetést levonni.

A kutatás jelenlegi fázisában a felállított hipotéziseket nem tudom egyértelműen sem bizonyítani, sem cáfolni. Az eredmények alapján csupán az valószínűsíthető, hogy az első hipotézis nagyobb mintán igazolhatóan látszik. Feltevésem azonban nem igaz minden diskurzusaktus-típusra. A második hipotézis nem tűnik igazolhatóan, még akkor sem, ha csak az egyes diskurzusaktus-típusok tekintetében vizsgálódunk. Bár számos példát találtam, amikor a fordítók igyekeztek felhasználni a pozitív és a negatív udvariassági stratégiák nyújtotta enyhítő lehetőségeket, mégsem mondható, hogy ez a domináns fordítói viselkedés. Következésképpen az valószínűsíthető, hogy a vizsgált szintaktikai struktúra tekintetében a célnyelvi szöveg direkter hatást kelt. Továbbá megállapítható, hogy a diskurzusaktus funkciója jelentősen meghatározza a fordítói döntéseket, tehát lényeges, hogy a fordító helyesen azonosítsa diskurzusaktus-típusát.

A vizsgálat során problémaként jelentkezett, hogy a kérdéses felszíni szerkezet diskurzusaktus-típusok szerinti bontásánál az egyes diskurzusaktus-típusok száma fordítóként eltérő, ugyanis a sorozat műfajától függően más-más aktusok dominálnak. Egy bűnügyi sorozatban például több az utasítás, mint egy vígjátékban.

Ennek ellenére úgy gondolom, hogy a vizsgálat nemcsak a filmszövegfordítás, de általában a dialógusfordítás oktatásának területén is hasznosítható. Kezdő fordítóknál gyakori probléma, hogy nem veszik figyelembe a diskurzusaktus funkcióját. A vizsgált szerkezet oktatásánál ezért szükséges felhívni a figyelmet arra, hogy milyen diskurzusfunkciókat valósít meg, illetve hogy az egyes aktusok esetén a kontextustól függően melyek a jellemző fordítói megoldások a nyelvi direktség és az udvariasság dimenziójában, bár további kutatás szükséges annak megállapítására, hogy a fordítók által meghatározott pragmatikai viszonyok mennyire jellemzők a nem fordított magyar szövegek nyelvezetére, valamint a magyar nyelvhasználatra általában.

Irodalom

- Blum-Kulka, S. 1987. Indirectness and politeness in requests: same or different? *Journal of Pragmatics* 11. 131–146.
- Brown, P., Levinson, S. 1987. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bruti, S. 2006. Cross-Cultural Pragmatics: Translation of Implicit Compliments in Subtitles. *JosTrans – The Journal of Specialised Translation*. Available online: http://www.jostrans.org/issue06/art_bruti.php (letöltve: 2008. január 23.).
- Ervin-Tripp, S. 1997. Ott van Szibil? A direktívumok szerkezete az amerikai angolban. In: Pléh Cs., Síklaki I., Terestyényi T. (szerk.) *Nyelv-Kommunikáció-Cselekvés*. Budapest: Osiris, 82–122.
- Hatim, B., Mason, I. 2000. Politeness in Screen Translation. In: Venuti, L. (ed.) *The Translation Studies Reader*. London & New York: Routledge, 430–445.
- Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Pérez-González, L. 2007. Appraising Dubbed Conversation: Systematic Functional Insights into the Construal of Naturalness in Translated Film Dialogue. *The Translator* Vol. 13. No.1. 1–38.
- Searle, J. R. 1979. *Expression and meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Szili K. 2004. *Tetté vált szavak: A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Budapest: Tinta.
- Tsui, A. B. M. 1994. *English Conversation*. Oxford: Oxford University Press.
- Wierzbicka, A. 2003. *Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Források

- Alias*. 1. évad. 2001. Touchstone Television. (Magyar szöveg: Németh Renáta)
- Crime Scene Investigation: CSI*. 1. évad. 2000. CBS Paramount Productions (Magyar szöveg: Gila Zsuzsa)

- Desperate Housewives*. 1. évad. 2004. Buena Vista Home Entertainment, Inc., Touchstone Television. (Magyar szöveg: Simon Nóra)
- Friends*. 9–10. évad. 2003. Warner Brothers. (Magyar szöveg: Liszcai Szilvia)
- Gilmore Girls*. 1. évad. 2000. Warner Brothers. (Magyar szöveg: Galadics Anna)
- Lost* 1. évad. 2004. Touchstone Television. (Magyar szöveg: Vajda Evelin)
- Orange County* 1. évad. 2003. Warner Brothers. (Magyar szöveg: Takács Emőke)
- Smallville* 1. évad. 2001. Warner Brothers (Magyar szöveg: Csányi Zita)

ELTE BTK
NYELVTUDOMÁNYI DOKTORISKOLA
FORDÍTÁSTUDOMÁNYI DOKTORI PROGRAM

Jelentkezés a 2009/2010-es tanévre

A fordítástudományi PhD programot a 2009/2010-es tanév őszi félévében is indítja az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központja az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktoriskolájának keretén belül. Olyan jelentkezőket várunk, akik lehetőleg valamilyen idegennyelv-szakos egyetemi végzettséggel rendelkeznek, vagy idegennyelv-tudásukat igazolni tudják, van már némi fordítási és/vagy tolmácsolási gyakorlatuk, és érdeklődnek a nyelvi közvetítés elméleti kérdései, valamint a fordítás és tolmácsolás empirikus kutatása iránt. Jelentkezés: március-április, felvételi beszélgetés: május-június. A jelentkezés beadása előtt feltétlenül keresse meg személyesen a programvezetőt, dr. Klaudy Kingát (kklaudy@ludens.elte.hu).

További információ:

(1) ELTE BTK Doktori és Habilitációs Ügyek Irodája
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/A., 1. emelet 114–121.
Tel.: 4116500/ 5176, 5164, 5161
Irodavezető: Csoba Alice

(2) ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/F., 1. emelet 9–11.
Tel: 411 6500/5894. Fax: 4855217
Irodavezető: Papp Sándorné (pappjutka@ludens.elte.hu)
Honlap: www.ftk.hu vagy www.elteftt.hu